

Марта Гавришко

*Кандидатка історичних наук,
молодша наукова співробітниця
Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України,
наукова співробітниця Центру
досліджень визвольного руху*

У статті проаналізовано подвійні моральні стандарти щодо чоловічої і жіночої сексуальності в ОУН і УПА у 40-50-х роках ХХ століття. Визначено причини їх появи, особливості функціонування і вплив на гендерні відносини і становище жінок у підпіллі ОУН і повстанському русі.

Ключові слова: сексуальна мораль, ОУН(б), УПА, гендер.

Marta Havryshko

Gender Aspects of Sexual Morality in the OUN and UPA in 1940-1950's
Double moral standards for women and men sexuality in the OUN and UPA in 1940-1950's were analyzed in this article. The author outlined the causes of their appearance, peculiarities of their functioning and impact on gender relations and status of women in the OUN underground and insurgent movement.

Key words: sexual morality, OUN(B), UPA, gender.

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СЕКСУАЛЬНОЇ МОРАЛІ В ОУН І УПА У 1940–1950-х РОКАХ

Приватне життя учасників українського визвольного руху 40-50-х років ХХ століття є однією з найменш досліджених проблем української і зарубіжної історіографії. Окремі аспекти цієї проблематики порушують у своїх студіях Джефрі Бурдс, Тетяна Антонова, Олена Петренко, Оксана Кісь¹. Однак досі багато питань, пов'язаних з тілесністю, інтимною сферою, репродуктивною поведінкою, сексуальністю і романтичними відносинами в УПА і підпіллі ОУН залишаються поза увагою науковців. Пов'язане це не стільки з браком джерел, скільки з об'єктивними складнощами їх «прочитання» та інтерпретації. Більшість наративів учасників підпілля містять фрагментарну інформацію щодо особистого життя самого оповідача/оповідачки й осіб, про яких йдеться у тексті чи розповіді. Окрім того, вони репрезентують романтизовану версію інтимності, приховують «незручні» моменти аби таким чином не дисонувати з героїчним наративом. Офіційний дискурс ОУН також намагався замовчати питання сексуальності, витіснити її у сферу потаємного, прихованого, не значимого в контексті збройної боротьби. Тим не менше документи ОУН, особливо матеріали Служби безпеки і судочинства, відкривають перед дослідниками широкі можливості у вивченні приватної сфери в підпіллі ОУН і УПА. Їхнє співставлення з документами радянських спецслужб, які вносили інформацію інтимного характеру до тисяч контрольно-наглядових, архівно-кримінальних, агентурних справ, дозволить реконструювати історію сексуальності в ОУН і УПА зазначеного періоду.

¹ Burds, Jeffrey. *Gender and Policing in Soviet West Ukraine, 1944–1948* // *Cahiers du monde russe*. – 2001. – Vol. 42, No. 2–4. – P. 279–320; Антонова Т. Жінка та її «мирні», «напівмирні» та воєнні ролі в боротьбі ОУН і УПА // *Український визвольний рух / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху*. – Львів, 2007. – Зб. 9. – С. 138–144; Petrenko O. *Anatomy of the Unsaid: Along the Taboo Lines of Female Participation in the Ukrainian Nationalistic Underground* // *Dynamization of Gender Roles in Wartime* / ed. by Ruth Leiserowitz, Maren Röger. – Warsaw: German Historical Institute, 2012. – P. 241–262; Кісь О. Між особистим і політичним: Гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях у 1940–1950-х роках // *Народознавчі зошити*. – 2013. – № 4. – С. 591–599.

Депривація сексуальності була введена в ранг офіційної політики в ОУН і УПА 40–50-х років ХХ століття. Вона формувалася не лише через пануючу в Західній Україні суспільну мораль і християнський світогляд, які культивували гетеросексуальну сім'ю як єдиний легітимний інструмент для сексуальної реалізації. Головні причини репресій приватності в підпіллі ОУН і УПА впливали із обставин їхньої діяльності, які вимагали підвищеної конспірації, дисципліни, пильності, обмеження соціальних зв'язків і збереження досвідчених кадрів. Примусова «економія» сексуальної енергії дозволяла спрямовувати її у сферу активної діяльності на користь «визвольної справи».

Контроль керівництва ОУН і командування УПА за особистим життям своїх підлеглих мав виразний гендерний характер. В націоналістичних ідеологіях і рухах чоловіки виступають захисниками вітчизни, її честі, а жінки виконують символічну роль як берегині і відтворювачки національної культури, незважаючи на те, що в часи збройної боротьби на них покладають найрізноманітніші функції, включно з військовими. Жіноче тіло асоціюється з нацією, її майбутнім, а його чистота є чистотою нації, без якої остання не може вижити. Таке ставлення до жіночого тіла робить його об'єктом посиленої уваги з боку чоловіків, які покликані захищати й оберігати його як честь нації².

У одній з націоналістичних ідеологічних статей «До питання призначення української жінки», авторкою якої зазначено М. Рак, акцентовано потребу «знищити літературу про полове життя та боротися з т.зв. статевим освідомленням», оскільки така література «споганяє проблему кохання і позбавляє тої стриманості, без якої кохання називається розпустою»³. Члени підпілля ОУН часто були обмежені в інформації щодо сфери сексуального. Не лише чоловіки мало цікавилися особливостями жіночого репродуктивного здоров'я. Самі дівчата в Західній Україні 40–50-х рр. ХХ ст. не отримували належного сексуального виховання. Емілія Хемій згадує, що після одруження з обласним провідником Львівщини

² Enloe, C. *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*. – London: Pandora Press, 1990. – P. 54; *Woman-Nation-State / Yuval-Davis N., Anthias F. (Eds)*. – London: Macmillan. – 1989. – P. 129.

³ *Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України)*. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 48. – Арк. 12.

Михайлом Шкамбарою-‘Кедром’ не знала способів регулювання фертильності, хоча вчилася на біолога («Я не знала про таке щось, ніхто нічого не казав, навіть дві старші сестри мені нічого не казали»)⁴.

«Правильною» жіночою сексуальністю в підпіллі вважали виключно репродуктивно орієнтовану, пасивну, що не виходила за рамки шлюбу і була підпорядкована активній, чоловічій сексуальності. В офіційному дискурсі ОУН пропагувався культ материнства і дошлюбної цноти жінок. У вишкільних матеріалах для Юнацтва ОУН зазначалося: «Шануй жінок, що мають стати тобі товаришками Духа, ідеї і чину в житті та гідними матерями, але гиду розгнuzданими... Ціни високо материнство як джерело продовження життя. З твоєї родини створи живот чистоти Твоєї раси і нації»⁵.

Катерина Максимович-‘Тамара’ згадувала, як її безпосередній зверхник Олекса Гасин-‘Лицар’ застерігав її від романтичних відносин з повстанцями, для яких вона проводила пропагандивні вишколи. Вона ж у свою чергу на організаційних курсах для дівчат у Стрийському районі переконувала їх у необхідності дотримання дошлюбної цноти як найдієвішого засобу уникнення небажаної вагітності, що в умовах підпілля ОУН прирікала жінок на важкі фізичні і психологічні муки⁶.

Публічні вияви «неправильної» (до- і позашлюбної) сексуальності були фактично заборонені, а жінки, які демонстрували сексуальне бажання, були стигматизованими. «Я сказала, що думаю про неї», – переповідала Олена Андрущак-‘Орися’ свою розмову з районним провідником про коханку Володимира Якубця-‘Олеся’ ‘Сталева’. О. Андрущак вважала, що ‘Сталева’ була надто корисливою (хизувалася перед нею новим піджаком, який купив їй ‘Олес’)⁷.

Жінки, які не відповідали суспільним уявленням про нормативну сексуальність, викликали серйозні підозри, особливо у

⁴ Інтерв’ю з Емілією Хемій, записане 12 червня 2015 р. у м. Львові // Архів Центру досліджень визвольного руху (далі - АЦДВР).

⁵ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 14. – Арк. 577.

⁶ Інтерв’ю з Катериною Максимович, записане 20 червня 2015 р. у м. Миколаїв Миколаївського р-ну Львівської обл. // Приватний архів М. Гавришко.

⁷ Інтерв’ю з Оленою Андрущак, записане 9.07.2015 р. у с. Сілець Сокальського р-ну Львівської обл. // АЦДВР.

Служби безпеки ОУН. В одному з листів 'Богуна' з вересня 1946 р. читаємо: «НКВД практикує також таке: висилає жінок-агентів і дівчат, які дістають завдання кокетувати стрільців, а то й провідних людей, а також старатися доводити це «залицання» навіть до суто інтимних стріч. Очевидно до цього використовують большевики гарних, а головню «уздібнених у свому фаху» повій. І так за таку милу розмову, чи за хвилину приємности агентка довідається про все від свого «любого»: про його пост, його друзів, про зв'язки, найбільш таємні доручення і т.д. Звіряючись коханій — звіряється одночасно і районному чи обласному НКВД. Таких і подібних випадків є багато в терені»⁸. В інструкції для організаційних клітин від березня 1950 р. зазначалося: «З метою розробки поодиноких повстанців МГБ веде точну розвідку за всіма дівчатами, що мають зв'язки з повстанцями (в МГБ заведені описи дівчат, які любляться з повстанцями, вийшли за них заміж чи мають з ними діти)»⁹.

«Моральність» (в значенні відсутності до- і позашлюбних статевих контактів з чоловіками) була обов'язковою вимогою до жінок у підпіллі чи УПА. Цей критерій служив додатковим аргументом у пропозиціях про відзначення підпільниць або повстанок¹⁰. Він же міг стати підставою для виключення їх з рядів організації. В «Наказі жіночій сітці до зобов'язуючого відома» політичної референтури Крайового Проводу ОУН на ЗУЗ від 16 жовтня 1944 р. зазначалося: «відсунути з рядів елемент аморальний, скомпрометований з тих, що до сітки попали принагідно ради слави, романтики чи ін.»¹¹.

Поширеними були чутки про те, що жінки добровільно йшли в УПА задовольнити сексуальні потреби чоловіків. «Тут в Україні я запримітив в низах дивне поняття про дівчат: будьто вони пішли в підпілля тільки для романсів», — занотував у щоденнику командир 24-го тактичного відтинку УПА «Маківка» сотенний Степан Стебельський-‘Хрін’, коли зимував у бункері на Лемківщині у

⁸ ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-9079п. — Т. 53. — Арк. 50.

⁹ Там само. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 29. — Арк. 378.

¹⁰ Літопис УПА. — Том 20: Воєнна округа УПА «Лисоня» 1943-1952. Документи і матеріали / упорядники: С. Воляннюк, В. Мороз. — Київ; Торонто, 2012. — С. 325.

¹¹ Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля. — Тернопіль: Вид-во «Підручники і посібники», 2008. — С. 274.

1947—1948 рр.¹². Усвідомлюючи загрозу подібних поголосків, окремі підпільниці намагалися дуже обережно поводитися зі своїми коханими, навіть будучи зарученими з ними. Наречена окружного референта СБ Тернопільщини Василя Магдія-‘Жара’ Михайлина відмовилася зимувати з ним у криївці, ставши машиністкою в іншого підпільника: «Мені соромно було йти до його криївки як його наречена. Що могли про мене подумати тоді інші. До Міші я йшла як працівнича в канцелярії, а це мене не могло компрометувати»¹³.

Правдоподібно, частина дівчат справді потрапила до лав УПА чи підпілля ОУН не з патріотичних міркувань чи симпатій до діяльності ОУН. Багато жінок йшли за своїми коханцями. Були й такі, що прагматично використовували ресурс тіла для покращення свого матеріального становища і підвищення рівня власної безпеки. Серед кубанських козаків із 103-го охоронного батальйону поліції порядку, які перейшли восени 1943 р. на бік УПА у селах Носовичі і Олика (тепер Волинської області), була Надія Здомищук. У «характеристиці» на неї повстанці писали: «Чоловік єї в полоні німецькому, вона на його не чекає, вийшла замож за ляха, який єї покинув, тоді вона ходила до німців, а коли приїхали козаки вона прибилась до козака. А тепер коли єї захотілось додому то ми єї не хотіли пустити. Казали, щоб вона була з козаками, а козаки казали, щоб щоб ми єї взяли (пускай більйо стерает). Тоді ми бачим що коли вона верне до Оликів то розконспірує справу. Значить з бабами нема чого воловодитися. Купили комірця заграничного на посаг і видали замож в другу округу. Там де є багато білля стірати»¹⁴.

В переважаючому чоловічому середовищі з пануючою військовою маскулінністю високою була ймовірність сексуальних домагань. Тому частина жінок, яка з тих чи інших причин опинилася в підпіллі чи УПА, одразу намагалася знайти собі «покровителя». Анна Попович-‘Ружа’ згадувала, що через загрозу арешту

¹² Хрін С. Зимую в бункрі. — Б.м. в: Вид-во «До зброї», 1950. — С. 39.

¹³ Архів Центру досліджень визвольного руху (далі — АЦДВР). — Фонд. 8. — Том 2. — Спр. 13. — Арк. 79.

¹⁴ Державний архів Рівненської області (далі — ДАРО). — Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 15. — Арк. 121.

(брат був у підпіллі, батьків депортували) вона протягом п'яти років переховувалася у лісі поблизу власного будинку у с. Зелене Надвірнянського району. У 1949 р. потрапила у підпілля ОУН. Прийшовши у криївку, де було кілька чоловіків, вона відчувала себе вразливою. «Захисником» обрала добре знайомого їй Луку Гринішака-‘Довбуша’, який був її односельчанином, найстаршим у криївці і по віку, і по рангу. Крім того, його дружина на той час перебувала на спецпоселенні¹⁵. Разом з тим, сумнівною виглядає думка, що у ‘Ружі’ був інший вибір. Адже дівчата в підпіллі були в меншості і тому користувалися підвищеною увагою з боку протилежної статі. Ієрархія чоловіків у підпіллі ОУН та УПА була не лише військовою. Така ж субординація була характерною і для інтимної сфери. Тому пріоритет у залицяннях до жінок належав командирам або провідникам різних рівнів. Вони, володіючи ресурсом влади, мали значно більше можливостей для сексуальної реалізації. Багато з них не оминали нагоди ними скористатися. Їхніми коханками найчастіше ставали безпосередні підлеглі, що свідчить про деяке зловживання своїм становищем. Наприклад, однією з коханок керівника Головного осередку пропаганди Проводу ОУН Петра Федуна-‘Полтави’ була його машиністка Якимович Надія-‘Надя’¹⁶. Машиністка Кременецького надрайонного проводу ОУН Марія Серемуля-‘Надя’ підтримувала інтимний зв’язок з керівником СБ Кременецького надрайонного проводу Стефаном Курицею-‘Русланом’, ‘Прокопом’¹⁷. Зв’язкова Марія Роева була коханкою заступника керівника Дрогобицького обласного проводу ОУН Петра Тихолаза-‘Вуйка’¹⁸. Лідія Пірей, особиста зв’язкова керівника Дубнівського надрайонного проводу Юрія Дзєцка-‘Трози’, організовуючи його лікування від гонореї у червні 1950 р., зізналася лікарєві, що також хвора на цю недугу¹⁹. Окремі керівники не приховували, що професійні якості підлеглих жінок не були для них головними. Станична ОУН на Рівненщині на псевдо ‘Лариса’ писала 30 квітня 1944 р.: «Друже Приймак! Ви не маєте чого самі

¹⁵ Інтерв'ю з Анною Попович, записане 25 червня 2015 р. в с. Залісся Золочівського р-ну Львівської області // Особистий архів Т. Химича.

¹⁶ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 66. – Арк. 266.

¹⁷ Там само. – Т. 80. – Арк. 2.

¹⁸ Там само. – Т. 89. – Арк. 67.

¹⁹ Там само. – Т. 81. – Арк. 218.

собі вибирати подруг до праці, а яку Вам дадуть, така має бути, а то я чула, що ви самі звільняєте з праці та наставляєте, бо та ваша фаворитка, а та ні. Так бути не може, а має бути та, яку Вам дасть станична»²⁰.

Поскаржитися на сексуальні домагання з боку провідників жінки не завжди наважувалися з різних причин. Одні соромилися цих фактів, інші намагалися уникнути осуду за «неморальну поведінку», якому часто піддавали дівчат, що не змогли вберегти свою честь. Частина жінок боялася покарання і несправедливого суду, враховуючи нерівність соціальних статусів сторін (злочинця і жертви). Скаржниці також ризикували бути звинуваченими у роботі на ворога. У вишкільних матеріалах для СБ ОУН під назвою «Підвищувати революційну пильність» зазначено: «Агент тенденційно перекручує факти з особистого життя провідників, щоби підірвати його авторитет серед членів і населення, представити його в поганому висвітленні. Відомо, що коли провідний актив ОУН був би знищений, це означало б кінець політичної організації і тому саме ось в сьогоденній тяжкий час мусимо всі, як один стояти згуртовані біля наших провідників, та не допустити підривання їхнього авторитету»²¹. «Обновляння провідників Організації, командирів» в документах ОУН класифікували як агентурно-диверсійну роботу²².

Про те, що активна сексуальна поведінка провідників не завжди сприймалася в середовищі підпільників як екстраординарне і компрометуюче явище, свідчить лист керівника Калуського надрайонного проводу, агента-внутрішника 'Івана Гавриловича' до кураторів з МГБ від 20 листопада 1951 р., в якому той просить прислати йому нову санітарку, котра виконувала б функції зв'язкової між ними: «Дівчина повинна бути молодою, не дуже поганою на вигляд, щоби я окрім проведення з нею підпільної роботи міг закрутити роман. У такому разі було б добре зрозумілим всім чому і так часто до неї заходжу»²³. Наприкінці протоколу

²⁰ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 37. – Арк. 42.

²¹ Сукіль Я. Підвищувати революційну пильність // АЦДВР. – Фонд референтури СБ ОУН Бережанського надрайону (не впорядкований).

²² Як поборює НКВД і НКГБ т.зв. контрреволюцію в СРСР (короткий виклад) // АЦДВР. – Фонд референтури СБ ОУН Бережанського надрайону (не впорядкований).

²³ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 77. – Арк. 273.

допиту Марії Паночко-‘Марічки’, яка виявилася агенткою НКВД під псевдонімом ‘Зена’, працівники СБ ОУН написали у примітках: «В часі глибокого підпілля вона нав’язала любовні відносини з одним районним провідником, який згодом став надрайонним пропагандистом, де своєю «відданою любов’ю» здобула його цілковите довір’я так, що він визнавав її своєю дружиною. Згаданий був людиною доброї та легковірної вдачі, бо сам не знав злости і не вмів її шукати і бачити в других. При тому мав добрий авторитет так серед своїх підзвітних, як і зверхників». При цьому слідчі не вказали на те, що згадуваний коханець ‘Марічки’ Володимир Касараб-‘Андрій’ був одружений на час цього роману²⁴.

Подвійні моральні стандарти в оцінках особистого життя провідників демонстрували не лише чоловіки. Нерідко підпільниці ставали заручницями пануючих стереотипних кліше і осуджували інших жінок за «неморальну поведінку», перекладаючи на них абсолютну відповідальність за нелегітимні сексуальні відносини. Сучасні інтерв’ю з учасницями визвольного руху показують, що така позиція залишилася практично незмінною і через десятки років після згадуваних ними подій. Наприклад, в усній розповіді про свого безпосереднього провідника Володимира Якубця-‘Олеся’ підпільниця 91-річна Олена Андрущак, яка в підпіллі мала псевдо ‘Орися’, не засуджувала його фактичне шлюбне співжиття з різними жінками, одна з яких загинула вагітною («він не був такий бабій, просто хотів жити та й всьо»). Її оцінка не змінилася навіть тоді, коли вона визнала факт сексуальних домагань з його боку (коли ‘Орися’ не погодилася бути його коханкою, він забрав у неї зброю і перевів в іншу криївку, де вона упродовж року перебувала сама до часу свого арешту. Сам же знайшов іншу жінку, яка погодилася на запропоновані ним умови)²⁵. Лояльне ставлення до непоодиноких романтичних зв’язків свого зверхника Станіславського обласного провідника Романа Мокрія-‘Байди’ демонструвала під час інтерв’ю і колишня провідниця УЧХ Станіславівщини Юлія Ганущак-‘Галичанка’ (сама вона назвала імена двох відомих її жінок, які перебували в інтимному зв’язку з її провідником)²⁶.

²⁴ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 22. – Арк. 566.

²⁵ Інтерв’ю з Оленою Андрущак, записане 9.07.2015 р. у с. Сілець Сокальського р-ну Львівської обл. // АЦДВР.

Євген Татура-‘Роман Петренко’, ‘Омелько’ згадував, що у повстанському осередку «Січ» у Свинарських лісах на Волині курінний Порфир Антонюк-‘Сосенко’ був відповідальним за «побут жінок» і викидав з «Січі» тих, які «невідповідно поводяться»²⁷. Однак сам не дотримувався насаджуваних правил. Одна з керівниць розвідки на «Січі» Галина Коханська-«Орися» згадувала: «Якось запросив мене прийняти у розвідку якусь «Марину», щоб вона числилася у мене, а працювала в його штабі. Я захотіла побачити її і порозмовляти. Це була дуже неохайна, тупа і розбещена особа. Не була членом ні юнацької, ні жіночої сітки. Хоч «Сосенко» вихваляв її на всі лади, але для нашої роботи вона не підходила, і тому я відмовилась зачислити її у свій штат. Як згодом виявилось, це була його чергова коханка, і він просто шукав для неї відповідне прикриття»²⁸. Любов Бачинська (Лось)-‘Мирослава’ згадувала, що її зверхник, повітовий провідник Тернопільщини Іван Комар-‘Шелест’ наказував їй стежити за підпільником ‘Романом’, який через роман із вчителькою «занебдував організаційні обов’язки». При тому у самого ‘Шелеста’ коханкою була його машиністка ‘Оксана’²⁹.

На різницю у трактуванні сексуальної поведінки різних статей вказують також «Організаційні вказівки» членам ОУН від 1950 р., в яких зазначено: «Машиністок і пропагандисток частіше перевіряти з питань чесності і моральної стійкості. Чоловік, якого деморалізує жінка буде наказаний пониженням в посаді»³⁰. Прискіпливіше ставлення до приватного життя жінок виявлялося в наданні додаткових контрольних повноважень референтам УЧХ, котрі повинні були «підклубатись про збереження моралі серед санітарок та інших підпільниць»³¹. Працівниці медичної служби УПА та ОУН входили

²⁶ Аудіо-запис інтерв’ю з Юлією Ганущак, записане 3 квітня 1995 р. в с. Мишковичі Тернопільського р-ну Тернопільської області // Архів Інституту історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка; Інтерв’ю з Юлією Ганущак, записане 18 серпня 1995 р. в с. Довпотів Калуського р-ну Івано-Франківської обл. // Особистий архів Ю. Хвещука.

²⁷ Петренко Р. («Юрко», «Омелько»). За Україну, за її волю. Спогади / ред. Г. Петренко. — Торонто; Львів, 1997. — С. 169. — (Літопис УПА; т. 27).

²⁸ Коханська Г. «З Україною у серці». Спогади. — Львів; Торонто, 2008. — С. 78. — (Літопис УПА. Серія «Бібліотека». — Т. 9.).

²⁹ Аудіо-запис інтерв’ю з Любою Лось, 1995 р. в с. Мишковичі Тернопільського р-ну Тернопільської обл. // Архів Інституту історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка

³⁰ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 17. — Арк. 138.

³¹ Там само. — Т. 20. — Арк. 23.

до своєрідної «групи ризику» в контексті регламентації сексуальної поведінки вояків. У звіті одного з інспекторів Воєнної округи «Буг» «Каменяра» за 25 липня 1945 р. зазначено: «У звітному часі занотовано кілька випадків неморального поведіння санітарок джигурних з раненими. Було б бажаним, щоби цим заінтересувалися зверхники сан[ітарної] служби, які може докладно не знають поведінки їх підзвітних з раненими стрільцями, бо така поведінка санітарок цілковито руйнує боєву вартість стрільця і прив'язує його до лікування, навіть коли він зовсім здоровий, а також підриває авторитет цілої санітарної служби і деморалізує населення»³². Щонайменше до часу розпуску референтури УЧХ у 1946 р. її представниці (керівного рівня) мали входити до складу Револуційного трибуналу референтури СБ ОУН у тих випадках, коли підсудною була жінка³³.

Подвійна сексуальна мораль особливо видна на прикладі покарань за «неморальну поведінку». Вони мали свою специфіку в залежності від статі злочинця. До жінок частіше застосовували публічні форми кари (приниження) – відрізання волосся або привселюдну догану. Володимир Касараб-‘Андрій’ – керівник Жовківського надрайонного проводу ОУН, виявивши інтимний зв’язок одруженого підпільника на псевдо ‘Д-м’ з підпільницею ‘Катрусею’, провів з ним «виховну бесіду». Про покарання для порушниці записав у щоденнику: «Тоді я почав розмовляти з ‘М’ про жінок і про їх моральний розклад, говорив так, щоб Катруся нас почула»³⁴. Підпільниця Ірина Слобода-‘Оля’ розповідала на допитах СБ восени 1950 р.: «Провідник Підкова зробив сходи і говорив, що ми обі з Марійкою не поводимося так, як повинно бути, а також казав, що не дозволить, щоб ми бавилися кавалерки. Як я зорієнтувалася, що говорив він тому, що бачив, як я жартувала з Богданом»³⁵. ‘Підкова’, позбувшись таким чином свого конкурента, незабаром схилив ‘Олю’ до інтимного зв’язку.

³² Літопис УПА. Нова серія. Т. 12: Воєнна округа УПА «Буг»: Документи і матеріали. 1943–1952. Кн. 1 / упоряд. В. Мороз, О. Вовк. – Київ; Торонто, 2009. – С. 295.

³³ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та заплілля. Документи і матеріали. Книга містить документи Головної Команди УПА-Північ та документи Військових Округ «Заграва», «Богун», «Турів» та «Тютюнник». – Київ; Торонто. 1999. – С. 423.

³⁴ ГДА СБ України. – Ф. 60. – Спр. 27688. – Т. 13. – Арк. 47.

³⁵ Літопис УПА. – Т. 23: Золочівська округа ОУН: Документи і матеріали референтури СБ. 1944–1951 / упорядн.: М. Романюк. – Київ, Торонто, 2013. – С. 531.

На жінок покладали непропорційно більшу провину за злочин. В окремих випадках їх карали найвищою мірою, обґрунтовуючи це звабницькою і шкідливою «природою» жінки. Восени 1943 року СБ ліквідувала санітарку Іру, яка була коханою сотенного Максима Скорупського-‘Макса’. У спогадах він описав свою розмову з командиром ‘Черником’ про причини розстрілу Іри: «Згадав про Іру: «Знаєте вона, як і всі дівчата. Вас не було. З часом забудете, а зрештою, є ще й кращі»... На моє питання хто є “той”, Черник хитро знизив плечима: “Котрийсь з командирів”»³⁶. На лицемірність таких моральних стандартів вказував член Проводу ОУН Василь Кук («Леміш») у листі до керівника Проводу ОУН на північно-західних українських землях Василя Галаси (‘Орлана’) у вересні 1950 р.: «Пишете “деморалізуючий вплив жінки” – це можна по-різному розтолкувати і під цим претекстом можна будь-яку жінку розстріляти. Чому ж тоді за такий самий вплив не розстрілювати чоловіка?»³⁷.

Значна статева асиметрія у покараннях за однакові злочини на сексуальному ґрунті викликана також воєнними умовами, в яких діяло підпілля ОУН і повстанці. Чоловіки мали більший військовий досвід і знання, виконували ключові управлінські функції різних рівнів, тому цінувалися значно більше, ніж жінки. Як наслідок, чоловікам частіше, ніж жінкам, вдавалося уникати покарання за нелегітимні сексуальні відносини. 15 липня 1949 року агент Управління МГБ у Станіславській області ‘Крук’ повідомляв про референта СБ Станіславівського окружного проводу ОУН Юрія Янишина-‘Шаха’: «Його слабкою стороною є велике захоплення жінками. Його машиністка ‘Оксана’ є його коханкою. Крім цього час до часу ходить до інших жінок у села чи в Маняву. Зі своєю поводитьися дуже грубо»³⁸. Ситуація не змінилася і через рік. «Бабієм» називала ‘Шаха’ і машиністка осередку пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН Ольга Чемерис-‘Дніпрова’ на допитах МГБ 28 березня 1950 р.³⁹.

Уникнути покарання провідникам високого рангу було складніше у випадках, що набували значного розголосу і вимагали ре-

³⁶ Скорупський М. У наступах і відступах. – Чикаго: Видання Українсько-Американської видавничої спілки, 1961. – С. 211.

³⁷ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 26. – Арк. 183.

³⁸ Там само. – Ф. 2. – Оп. 110. – Спр. 2. – Т. 5. – Арк. 223 зв.

³⁹ Там само. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 89. – Арк. 124.

агування керівництва. У 1946 р. референта СБ Косівського надрайонного проводу ОУН Дмитра Білінчука-‘Хмару’ засудили до страти за «зв’язки з жінками»⁴⁰. Після двох років фактичного шлюбу з Анною Ринзак-‘Астрою’ на зимівлю у криївку він запросив підпільницю ‘Дарину’, яка стала його коханкою. На допитах слідчих УМГБ Станіславської області А. Ринзак свідчила: «Восени 1945 року до нас на виклик бандита ‘Хмари’ прибула колишня санітарка і машиністка сотні Підгірського ‘Дарина’. З цього часу і до весни 1946 р. ми всі разом переховувалися у лісі у спеціально обладнаному бункері. Я помічала, що мій чоловік ‘Хмара’ займався коханням з ‘Дариною’. На цьому ґрунті між нами часто виникали сварки і він мене бив»⁴¹. Свідчення А. Ринзак підтвердила не лише її мати, а кілька захоплених радянською владою підпільників і симпатиків ОУН. Один з них – Іван Могорюк-‘Соловей’, що перебував у підпіллі у 1944-1951 рр., на допитах зауважив: «Взимку 1946 р. вона втекла з бункера бандита ‘Хмари’, здається через те, що вони пересварилися. Таке говорив сам ‘Хмара’ і наближені до нього. Інші «бандити» між собою говорили, що ‘Хмара’ свою дружину вбив»⁴². Вірогідно, що найвищу міру покарання Д. Білінчукові присудили не лише через резонансність справи. Юліан Матвійв-‘Недобитий’ на допитах слідчих МГБ Станіславської області 30 вересня 1952 року про свого підлеглого ‘Хмару’ свідчив: «З літа 1946 р. у мене з ним виникали непорозуміння, бо він ревнував мене до своєї знайомої»⁴³. Після оголошення смертного вироку Д. Білінчук деякий час переховувався. У 1949 р. взяв участь у рейді в Румунію, став особистим охоронцем Петра Мельника-‘Хмари’, а наступного року – провідником Косівського районного Проводу ОУН. У 1953 р. його розстріляли у Лук’янівській тюрмі в Києві.

⁴⁰ ГДА СБ України. – Спр. 372. – Т. 89. – Арк. 198.

⁴¹ Архів Управління СБ України в Івано-Франківській області. – Спр. 67579. – Т. 3. – Арк. 214.

⁴² Достеменно невідомо, чи брали Д. Білінчук та А. Ринзак шлюб у підпіллі. Однак за деякими даними, А. Ринзак мала вінчаного чоловіка Івана Ринзака (Архів Управління СБ України в Івано-Франківській області. – Спр. 67579. – Т. 3. – Арк. 223.).

⁴³ Архів Управління СБ України в Івано-Франківській області. – Спр. 67579. – Т. 4. – Арк. 157.

Попри посилений контроль за «чистотою» жіночого тіла, керівництво ОУН нерідко вдавалося до його використання у цілях організації. Колишня референтка пропаганди Стрийського районного проводу ОУН Катерина Максимович-‘Тамара’ згадує, як організувала вінчання підпільниці з колишнім військовополоненим німцем після війни. Головною метою задуму було переправити дівчину в Німеччину для налагодження зв’язку з представництвом ОУН за кордоном⁴⁴. Вдавана активна сексуальність могла служити добрим прикриттям у екстремальних ситуаціях. Учасник підпілля Любомир Полюга згадував, що одного разу, йдучи з Дашави до Стрия зі зв’язковою Романа Шухевича Мартою Пашківською, помітили машину НКВД, що слідувала за ними: «Мартуня вмить зорієнтувалася, кинулась мені на шию і ми «пристрасно» почали цілуватись. Енкаведистам сподобалася така сцена, вони голосно засміялися і посигналили. Перечекавши в лісі, ввечері ми щасливо повернулись у Стрий»⁴⁵.

Жіночу сексуальність розглядали як ефективний інструмент у розвідувальній діяльності. У вишкільних матеріалах ОУН для СБ зазначалося: «Мущину – це мовчазливий, витривалий, консеквентний, бракує їм звичайно підступу, а вже цілком атракційності. Жінки – мають власне ці дві головні прикмети: атракційність і підступ. Це ставить жінку в розвідці як таку, що створює атмосферу для правдивого розвідника... Жінка своєю красою, гарними мінами, симпатичною мовою, підступом та великим спритом може не раз доказувати чуд»⁴⁶.

На допитах слідчих «Смершу» 16 березня 1944 р. Юлія Колесніченко-‘Конвалія’ зазначала, що на 7-денних курсах підготовки командного складу УПА, що проходили у 1943 р. в с. Топча Межиріцького району Рівненської області, дівчатам (їх було 6 з 38 слухачів) звертали увагу на потребу налагодження особистих знайомств з командирами Червоної Армії з метою дізнатися чисельність, місця дислокації частин ЧА, їхнє озброєння і завдання⁴⁷.

⁴⁴ Інтерв'ю з Катериною Максимович записане 11 червня 2015 р. у м. Миколаїв Миколаївського р-ну Львівської обл. // Приватний архів М. Гавришко.

⁴⁵ Непохитні: збірка спогадів / уряд. С. Волошак; ред. Б. Гордасевич; Міський осередок ім. Костянтини Малицької крайового товариства «Рідна школа», Львівський обласний будинок учителя. – Львів: [б.в.], 2005. – С. 70.

⁴⁶ ДАРО. – Ф. 30-Р. – Спр. 32. – Арк. 186, 189.

⁴⁷ Архів Управління СБ України у Житомирській області. – Спр. 131390ф. – Арк. 24.

Таким чином, офіційна сексуальна мораль в ОУН і УПА була віддзеркаленням тогочасної суспільної моралі в Західній Україні з характерними патріархатними установками, головними з яких були: жорсткіший контроль над жіночою сексуальністю, підпорядкування її чоловічій, визнання гетеросексуальної сім'ї як єдиної легітимної сфери для нормативної сексуальності (заснованої на коханні і духовній близькості), режим обов'язкового багаторазового материнства для жінок у шлюбі. Жорсткі воєнні умови діяльності ОУН і УПА, націоналістична ідеологія, гендерна диспропорція у системі влади підпілля і повстанського руху перетворювали щоденну чоловічу сексуальну поведінку на «природну» і домінуючу над обмеженою жіночою. Чоловіки намагалися контролювати фертильність, репродуктивні стратегії жінок і використовувати жіночу сексуальність у власних цілях, інколи балансуєючи на межі сексуального насильства. В таких умовах фактичної, «тіньової» легітимації набувала жіноча сексуальність, опозиційна до нормативної, що передбачала задоволення гедоністичних, релаксаційних, а не репродуктивних цілей. Неконтрольована, розкріпачена жіноча сексуальність вважалася ворожою.